

О ИДЕНТИТЕТУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се говори о суштинским идентитетским категоријама српског језика и о његовом статусу на његовом лингвистичком и геополитичком простору. Указује се на неповољан положај српског језика мимо граница Србије, у истојезичким државама које су настале распадом Југославије, али и на чињеницу да је такав статус условљен небригом и несарадњом српске политике и лингвистике, што се посебно огледа у маргинализованости ћирилице у јавној комуникацији. С тим у вези упућује се на неопходност редефинисања књижевнојезичке политике, као и њене примјене и у службеном и у јавном простору употребе српског језика.

Кључне ријечи: српски језик, екстерни идентитет, интерни идентитет, статус језика, ћирилица.

„Етничка обиљежја народа, између осталог, условљена су фолклорном традицијом, историјом и свеукупним културним наслеђем, а међу њима језик јесте једно од најдоминантнијих – на основу трију својих функција – комуникативне, кумулативне (или културолошке) и симболичке. Прве двије обезбјеђују народу цивилизацијску функционалност, јер од комуникативне моћи језика – од развијености његовог система и богатства лексичког фонда – зависи и степен интеракције са другим народима и културама, док кумулативна чува достигнућа матичне културе, јер све што човјек ствара у времену – у језику чува, и имплицитно, као усмено предање народа који нема писмо или није описмењен, и експлицитно, када овлада писменошћу. Трећа – социолингвистичка функција језика – сабира двије претходне, на којима се гради дух народа, јер га она представља. У њој се сумира систем вриједности које језиком као суштином, дакле непосредно, везују појединца са народом коме припада. Све три у социолингвистичком смислу зависе од динамике културе датог језика, од међујезичких и међукултурних контаката, од доминантних културних кругова који промовишу све па и језик, што је недвосмислено потврдила и историја књижевних језика код

Срба (*сїарословенскої, срїкословенскої, словеносрїскої*) и историја српског књижевног језика” (Бабић 2013: 201). Историја књижевних језика које су Срби од почетака писмености употребљавали обиљежена је диглосијом тих идиома и српског народног језика, доминацијом хришћанства и црквених кругова у тим језичким идиомима у којима се српски језик појављује мање-више фрагментарно, док је историја српског књижевног језика оперећена доминацијом панславизма, односно јужнословенизма – и у фази Вукове реформе и у периоду прве и друге југословенске државе.

Сплет свих околности и друштвено-политичких прилика које прате развој књижевног српског језика, у историјском контексту два свјетска и једног грађанског рата у којем су се Срби стално борили за слободу и самосталност, условили су да се идентитет српског језика прилагођавао друштвено-политичкој ситуацији и мијењао, што милом што силом, у складу са преовлађујућом идеологијом коју је слиједила и србистика као лингвистика, односно њени најистакнутији представници. У Вуково вријеме, таман што је започео своју културну мисију књижевног језика Срба, стандардизованог у пјесништву, том најтрајнијем и најсавршенијем облику књижевности, а експлицитно потврђеног у књизи над књигама српског језика – у Вуковом *Рјечнику* из 1818. године, као и у најпознатијој свјетској књизи, у преводу *Библије* – српски језик је упао у авантуру заједништва са Хрватима, од Бечког књижевног договора (1850) па надаље, што се одразило и на његово име које је све чешће бивало *хрвајско или срјско*, да би се у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца озваничило као *срјско-хрвајско*, односно као *срјско-хрвајско-словеначко* (1918), у ФНРЈ/СФРЈ као *срјскохрвајско* или *хрвајскосрјско*, а њеним распадом вратило се код Срба своје *срјском* имену, док је код осталих истојезичких народа преименовано у *хрвајски, босански и црногорски*. Тим мијенама његов *екстерни идентитет*¹ није био угрожен – према другим различитим језицима, словенским и несловенским, он је био јасно и довољно одјелит, али мијењао се његов *интерни идентитет* прије свега на социолингвистичком плану, на плану норме – углавном правописне и лексичке, што саму структуру језичког система нити угрожава нити модификује ни у једној од његових преименица, чиме се у ствари показује да је систем српског језика надсистем његовим варијантама које су у новонасталим државама добиле национална имена и статус службених

¹ *Екстерни идентитет* српског, у српскохрватској фази, Р. Бугарски посматра „наспрам словеначког и македонског”, у односу на које је је био јак, а у најновијем времену – „наспрам хрватског, босанског и црногорског”, гдје „границе нипошто нису јасне” (Бугарски 2016: 105). Сматрамо да се однос између српског, хрватског, босанског и црногорског одвија унутар *унуирашњих идентитетских граница* српског језика као система, јер је то однос језика и његових варијаната, док екстерни идентитет подразумева однос српског са језицима који су различити од њега.

језика. Али у језику *nomen est omen* вишеструко, и премда су његова лингвистичка обиљежја и под свим тим именима иста – није више исти његов друштвени и културни статус. Иако је свака од наведених фаза наносила штету статусу и виталности српскога језика, што је озваничавано не само политичким тенденцијама него и књижевним договорима – претходним Бечким, који му је придодао хрватску компоненту, и Новосадским (1954), којим је и на лингвистичком плану дата важност његовој варијантној разуђености и њиховом равноправном статусу у коме се *неуијралише на два ријанџина основа српској* – све док се то одвијало у границама заједничке државе, то је још било добро вријеме за српски народ јер се у границама заједничке државе чувао статус нације, будући да се етничка обиљежја народа национално потврђују у оквиру државних граница. Распад Југославије 90-их година прошлог вијека расијао је Србе из једне у четири различите државе, што је додатно проблематизовало и статус нације и статус језика и писма као његових највећих тековина, будући да се „нова политичко-државна имена језика надвијају над српски народ у тим државама као пријетња да ће процес навикавања Срба на новокомпоновани културно-језички идентитет временом замијенити процес њиховог асимиловања у оквиру њега” (Бабић 2013: 202). Сва нова имена подразумевају језички инжењеринг у правцу удаљавања норме од норме српског језика, али и статус државног језика у новом имену. А државни језик јесте или временом постаје национални језик који се у свим истојезичким државама бивше СФРЈ, осим у Србији, супротставља српском имену језика и маргинализује га. Тако је у Хрватској српски језик мањински – са незнатним бројем говорника и са врло угроженим њиховим правима у употреби – посебно ћирилице. У Црној Гори му је дат магловити статус језика у *службеној ујошреби* – наспрам *службеној црнојорској*, али је тамо срећом српска друштвена заједница још увијек витална² и истрајна у настојању да сачува сопствени идентитет. У Босни и Херцеговини, односно у Републици Српској, назив језика није могао бити ни озваничен својим *српским* именом, него је у њеном уставу уписан еуфемистично парафрастично као *језик српској народа*, при чему је ситуација „на терену” таква да је тај исти народ прилично незаинтересован за статус српског језика, који је изложен притисцима бошњачке језичке политике и њеном настојању да *босански као државни* изведе на границе цијеле БиХ – што је аустроугарско оруђе за одвајање Срба из БиХ од матице Србије у служби пројектовања и промовисања *босансџива* као националног идентитета који у државним границама БиХ обухвата све народе.

² Да и виталност *српској језика* узмиче пред *државним црнојорским*, показују подаци са пописа становништва по којима је 2003. године било 63,49% говорника српског, а 21,69% црногорског језика, док је 2011. пописано 42,88% говорника српског, а 36,97% говорника црногорског језика (<https://sr.wikipedia.org>, приступљено 10. 10. 2021).

Колико се унутрашњи идентитет српског језика мијењао од XIX вијека, од почетака његове вуковске кодификације па до садашњег његовог обличја, можда најсликовитије показује однос његових писама – ћирилице и латинице. Латиница се у српском језику значајније употребљава тек од XX вијека, тачније од времена живота Срба под комунизмом, коме се ћирилица, нажалост, није одупрла, јер Срби су народ који страда много изразитије од идеологије него од оружја. У најстрашнијем времену ропства под Османлијама српско писмо и српска култура одупрли су се арабици, која је као писмо мача и освајача само овлаш и у маргиналним траговима зашла у српски језик, али нису се могли одупријети комунистичкој латиничној идеологији која је настојала да неутралише све српске националне вриједности – од крсне славе до ћирилице. Тако се у *екстерни идентитет* српског језика, у односу на бројне друге језике у свијету, интерполирала двоаздучност, са прокламованим равноправним статусом ћирилице и латинице. У његовом *унутрашњем идентитету* латиница је постала доминантно писмо и скоро истиснула ћирилицу из друштвеног живота и у систему и у његовим варијантама (у хрватској и бошњачкој сасвим, у црногорској скоро сасвим), маргинализовала једино изворно српско писмо које обједињује културно-историјски и духовни идентитет језика и народа – од српске редакције старословенског до савременог српског. И ту превласт латиница и даље држи. Идеолошки изједначена са претенциозним српским национализмом и хегемонијом најбројнијег народа у бившој Југославији, ћирилица се повукла пред такозваном „наднационалном”, а у ствари пред антисрпском мисијом латинице у бившој Југославији. То показује да се Срби и у XXI вијеку осјећају комотније у латиници, да су у њој ближе свему ономе што нису и декларативно не желе бити. У латиници Срби мање иритирају Хрвате, ближе су „прогресивном” Западу у односу на проруски Исток, лакше се преводе у Босанце, затим и у Црногорце. Тиме се њихов корпус осипа, што девитализује језик и умањује друштвенополитички и културни утицај народа на простору Балкана, на коме су већ више пута на штету Срба прекројене границе.

О статусу двају писама у српском језику, о њиховој (не)равноправности у пракси, може се много тога рећи, а то је и честа тема бројних полемика у медијима, на интернет-форумима, па и међу лингвистима. Има аргумената за два писма као значајну културну тековину – а посебно је значајан онај који латиници даје важност писма које чува књижевноисторијски континуитет српске књижевности у средњовјековној дубровачкој књижевној баштини српскога језика, као и корпус латиничних дјела савремених српских писаца. Има аргумената и за враћање ћирилице статуса јединог писма српског језика – а суштински је да ништа толико не потврђује ни Србе као

народ ни српски карактер српскога језика колико његово матично ћирилично писмо. „Да је то тако, показује и однос новоименованих државно-политичких језика који дају предност латиници, јер ћирилицу идентификују са Србима, од којих желе да се у сваком погледу одвоје, везујући и за писмо и за народ негативне конотације” (Бабић 2014: 177). Присвајају једино њене историјске споменике – *Повеља Кулина бана* (1189) свима је у основи писмености на народном језику, јер такви споменици и новонасталом имену језика треба да обезбидије континуитет вишевијековне писмености!

Врло често се у јавности и медијским дискусијама поставља питање на који начин сачувати и заштитити ћирилицу као дио културног наслеђа, и то питање јесте, нажалост, врло актуелно, с обзиром на то да је, истиснута из свакодневне употребе у земљама српског језика, ћирилица безмало добила вриједност културног споменика који цивилизовано друштво треба да сачува у свом наслеђу и тиме ту вриједност отргне од заборавља. Но, теже од тога јесте питање како вратити ћирилицу функцију првог писма у савременој комуникацији Срба, како је ревитализовати, јер дисфункција ћирилице одражава кризу језичког идентитета који је увијек у основи идентитета народа и националне државе.

Да би се сачувало то писмо с којим су Срби ушли у свјетску историју и у заједницу цивилизованих народа, потребно је да стручњаци и државна политика усагласе ставове о начину пројектовања и провођења националне језичке политике на сваком дијелу територије српског језика. На томе национално оријентисани српски лингвисти одавно инсистирају. И таман када је изгледало да је и политика коначно послушала вапаје лингвистике, када су 15. 9. 2021. усвојени у народним скупштинама Републике Србије и Републике Српске скоро идентични закони о заштити српског језика и ћириличног писма, испоставило се да је то, у ствари, политички трик да се у турбулентним политичким ситуацијама актуелне власти представе као једини чувари и заштитници националног идентитета и интегритета Срба. У Србији је фактички *Закон о уједињеном српском језику у јавном животињу и заштити и очувању ћириличног писма* (Сл. гласник РС, бр. 89/2021, од 15. септембра) унапријед у много чему негиран *Законом о родној равноправности* (Сл. гласник 52/2021, од 24. маја), што показује и обим самих закона и обим подручја њихове примјене и обим мјера којима се кажњава њихова непримјена. Посебно ту треба нагласити да се *Закон о родној равноправности* односи и на службену и на јавну употребу језика, док је *Закон о уједињеном српском језику у јавном животињу и заштити и очувању ћириличног писма* ограничен искључиво на службену. И већ то на самом почетку показује озбиљност намјере у провођењу првог и неозбиљност у провођењу другог закона, а суштински први радикално утиче на модификовање структуре и лексике српског језика што води ка нарушавању и измјенама

његовог и екстерног и интерног идентитета, док је други усмјерен на заштиту и његовање српског језика, враћање у идентитетски најзначајније критеријуме који се огледају у функционалној ревитализацији ћирилице и поштовању језичке норме – али у врло ограниченом простору службене употребе, док јавна (огроман и на језичку културу врло утицајан медијски простор, нпр.) остаје ван тих законских оквира. Ако се зна да су у планирању статуса језика након фазе стандардизације – како то одређује социолингвистика – најбитније фазе *имплементација*, која подразумева развијање свијести говорника о значају стандардног језика као социјално, културно и национално престижног идиома, *експанзија*, која представља ширење и употребу стандардног језика у свим сферама друштвеног живота и *култивација* или примјена и његовање језичке норме – уочава се да су поменути законима, односно њиховим будућим међуодносом у пракси – све три фактички или угрожене или врло површно и само дјелимично обухваћене. *Законом о заштити српског језика и ћирилице* дјелује се на свијест говорника, на његовање и поштовање језичке норме у ограниченом простору службене употребе.

У Републици Српској *Закон о заштити, очувању и употреби језика српског народа и ћириличког писма*, по апелацији Бошњака и Хрвата, оспорен је на Уставном суду Републике Српске. Трагајући за информацијом о судбини *Закона* у Министарству просвјете и културе, од стране помоћнице министра упућена сам да се обратим Скупштини Републике Српске, одакле су ми љубазно одговорили да је *Закон* враћен предлагачу и да, уколико предлагач одлучи да га доради и прилагоди Уставу РС, слиједи процедура као да се ради о сасвим новом закону, јер оспоравање неког члана закона у Уставном суду поништава закон у цјелини. У поновном обраћању Министарству просвјете и културе (у фебруару 2022. године) добила сам само информацију да правна служба од министарке још није добила налог за дораду *Закона*. У томе се показује непревазиђени а суштински однос између политике и лингвистике код Срба, а огледа се у томе да је планирање статуса језика само дјелимично лингвистички поступак, односно да је доминатно „političke prirode, a ona nerijetko zamagљује rezultate lingvističke analize ili ih uopće i ne traži. Zbog toga se planiranje statusa, i onda kada se njime prethodno bave lingvističke ustanove, prepušta u konačnoj instanci političkim tijelima i u eksplicitnom se obliku sastoji od niza političkih odluka (nerijetko i u formi pravnih akata)” (Шкиљан 1988: 44–45). Оскудна суштина и начин на брзину и церемонијално донесених закона о српском језику и ћирилици у Србији и Републици Српској такође показују и да је фактички само битно декларативно у јавности изразити бригу власти о идентитетским питањима народа у којима језик заузима примарно мјесто, па се и законом мора штитити, али да је рад на примјени законских аката о провођењу језичке политике, на заштити и његовању идентитета језика у другом плану.

У друштву у коме је језик конститутивни елеменат националног бића, језичка политика, неизводљива без државне политике, мора константно бринути о виталности језика и развијати је. Српски језик спада у језике чија виталност није у експанзији, него у константном опадању, што је узроковано не само издвајањем политичких језика из њега, а тиме и њихових говорника као „неговорника” српског, него и измијењене демографске или популацијске ситуације у смислу да је наталитет све мањи, а миграције репродуктивне генерације изразите. Геополитичке прилике након посљедњег рата условиле су да се велики број говорника српског нашао у дијаспори, у границама других држава, гдје различита уставна уређења и законска рјешења не иду у прилог њиховом обухватању у оквиру јединствене језичке политике, чиме је унутрашњи идентитет српског језика изложен константној варијантној поларизацији. Посљедица тога јесте да се у учењу српског језика у различитим државама у школама примјењују различити наставни програми – да је различит и корпус писаца, регионално детерминисан, што води додатној девитализацији језика и утицају на друштвену свијест о језику. Може се рећи да је у Републици Српској она на ниским гранама – стање у друштву показује велики степен језичке некултуре и немарног односа према језику, прихватања појединих рјешења хрватске и бошњачке норме – посебно се одомаћује кроатистичка конструкција футура првог (нпр. *бић ће*), као и кроатистичке лексичке иновације (нпр. *обнашајћи функцију*), а то промовишу најчешће српски лоше описмењени и лоше образовани политичари. Будући да је политички живот у турбулентном времену БиХ најдоминатнији вид јавног живота – тај специфични супстандардни идиом шири се и међу говорницима који су формално ван њега. То показује да је идентитет српског језика вишеструко угрожен – осим резултатима сецесионистичких процеса, угрожен је и од стране сопствених говорника, њиховим немарним односом према сопственом језику и његовим ресурсима и правилима, што налаже редефинисање основних начела књижевнојезичке политике и њеног провођења.

А начин провођења књижевнојезичке политике свуда у свијету зависи од тога да ли су језик и писмо на припадајућем им језичком и етничком простору угрожени или су пак врло витални на цијелој територији. Ако су угрожени, онда језичка политика мора бити одбрамбена, а одбрамбена језичка политика води се законским актима и наметањем обавеза заштите и његовања језика и писма свим релевантним институцијама друштва, од законодавно-извршне власти до културе и васпитно-образовног система, што подразумева и надзор над провођењем планираних активности на заштити тих тековина. Ако су пак језик и национално писмо витални, што се огледа у њиховој динамичности и продуктивности у друштву, онда је језичка политика развојно оријентисана, усмјерена на мотивисање говорника да активно употребљавају језик и писмо, да његују и развијају

индивидуалну и колективну језичку културу. Те варијабле не може утврдити појединац, морају се проводити институционално и системски, као што то раде и други народи када су у питању такви витални национални интереси (в. Горјанц 2013: 13–36). И то нас стално враћа ревитализацији и његовању ћирилице, као филолошке и етнолошке вертикале српског језика и српског народа. А мислим да нема виталнијег интереса за Србе, посебно у Босни и Херцеговини, гдје морају опстати и одупријети се боснизацији која све више тежи радикалном исламу, од очувања српског језика и ћирилице, као јединог његовог аутентичног писма. „Будући да је утемељена у народу и тиме постала културни темељ народа, ћирилица је нужно везана за патриотизам. То је писмо које дијели судбину народа – када год су страдали Срби, страдала је и ћирилица. То је писмо које се мора вољети, ако постоји изграђена свијест о припадности појединца народу, ако се воли и цијени историја сопственог народа” (Бабић 2014: 180). Како једном приликом рече Мато Пижурица: „Ћирилицу бранимо зато што је наш циљ да ћирилицом пише и наше нерођено потомство – да ћирилицу имају и у потпису и у гробном натпису” (Пижурица 2013: 233) – та идентитетска вертикала обједињује јединствену националну културу, без обзира на административне границе и подјеле које оне намећу и основа је постојања у будућности. Да би опстала, захтијева планирану и плански провођену – одбрамбену језичку политику на подизању друштвене свијести о њеном значају и значају ширења простора њене употребе.

Литература

Бабић (2013): М. Бабић, Социолингвистички аспекти омаловажавања ћирилице, *У одбрану српске ћирилице, хрестоматија*, приредио Милош Ковачевић, Пале: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 201–208.

Бабић (2014): М. Бабић, Статус и перспектива српског језика у Босни и Херцеговини, *Српски језик и ћирилица – основе српској идентитетској политици*, зборник радова, Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 176–183.

Бугарски (2016): R. Bugarski, *Jezici u potkrovlju*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Горјанц (2013): V. Gorjanc, Slovenačka jezička politika i odnosi društvene moći, u: V. Požgaj Hadži, *Jezik između lingvistike i politike*, Beograd: Biblioteka XX vek, 13–36.

Пижурица (2013): М. Пижурица, Шта значи за нас ћирилица?, *У одбрану српске ћирилице, хрестоматија*, приредио Милош Ковачевић, Пале: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 230–233.

Шкиљан (1988): D. Škiljan, *Jezična politika*, Zagreb: Naprijed.

<https://sr.wikipedia.org>, приступљено 10. 10. 2021.

Milanka J. Babić

Universität Ost-Sarajevo

Philosophische Fakultät

Lehrstuhl für Serbistik

ZUR IDENTITÄT DER SERBISCHEN SPRACHE

Zusammenfassung: Die Kombination aller Umstände und gesellschaftspolitischen Umstände, die die Entwicklung der literarischen serbischen Sprache begleiten, im historischen Kontext von zwei Weltkriegen und einem Bürgerkrieg, in dem Serben ständig für Freiheit und Unabhängigkeit kämpften, bedingten die Identität der serbischen Sprache sich, wohl oder übel, an die gesellschaftspolitische Situation anzupassen, in Übereinstimmung mit der vorherrschenden Ideologie, der die Serbistik als Linguistik bzw. ihre prominentesten Vertreter, folgt. Diese Veränderungen gefährdeten seine *äußere Identität* nicht – nach anderen verschiedenen Sprachen, Slawisch und Nichtslawisch, wurde er klar und ausreichend getrennt. Seine unterschiedlich polarisierte *innere Identität* hat sich verändert, hauptsächlich auf soziolinguistischer Ebene, auf der Ebene von Normen – der Rechtschreibung und des Wortschatzes, was die Struktur des Sprachsystems weder bedroht noch modifiziert, was tatsächlich zeigt, dass das System der serbischen Sprache ein Supersystem seiner Varianten ist, die mit dem Zerfall Jugoslawiens nationale Namen und den Status von Amtssprachen erhielten. Diese Veränderungen führen zu einem Rückgang der Zahl der Sprecher, die ihre Sprache Serbisch nennen, d. h. die Vitalität der serbischen Sprache ist gefährdet, die durch den nachlässigen Umgang ihrer Sprecher mit den Ressourcen und Regeln ihrer eigenen Sprache negativ beeinflusst wird, insbesondere mit der kyrillischen Schrift als identitätsstiftende Nationalschrift, die im Gebrauch marginalisiert wird. Aus diesem Grund muss die Sprachenpolitik die Verfahren zum Schutz der serbischen Sprache und zur Revitalisierung und Pflege der kyrillischen Schrift als philologische und ethnologische Vertikale der serbischen Sprache und des serbischen Volkes planen und konkretisieren.

Schlüsselwörter: Serbische Sprache, äußere Identität, innere Identität, Status, Sprachen, Kyrillisch.